

Eefje Rammeloo

Titia

Een onbezonnen reis
naar het land van de vijand

Cossee
Amsterdam

Geleen, december 2007

Weer gaat er een wijnglas om, het valt zacht op het damasten tafellaken. Gelukkig was het al bijna leeg. We zijn het moment voorbij dat een van ons naar de keuken rent voor een handvol zout. De vlekken in het tafellaken worden talrijker. Niemand merkt het, en zelfs als we het wel zouden merken: het hoort erbij. Dit is Kerstmis zoals wij dat vieren.

Het is de eerste Kerstmis dat ik nergens in de versierde kerstkerk de hoeden van opa en oma zie. De eerste keer dat we zonder hen aan tafel gaan. Iedereen praat, lacht en roept door elkaar. Opa is er niet meer om geïrriteerd uit te roepen dat hij er niets van verstaat.

Servies staat kriskras door elkaar op tafel, niet in de laatste plaats om de wijnvlekken te verbergen. Wijn is er zoals altijd in overvloed. De kaarsjes zijn al ver opgebrand. Tante Kitty trekt aan een sigaartje, mijn moeder steekt er ook een op. Ze is een gelegenheidsroker. Dan leunt oom Adrie naar voren, hij zet zijn ellebogen op tafel. Hoe ver ben ik met mijn onderzoek, vraagt hij, heb ik antwoorden kunnen vinden in de kist?

Een halfjaar eerder, een jaar na het overlijden van opa en oma, gaf de familie mij toestemming om de kist te openen. Zelf mochten ze er van oma niet in rondneuzen, zo had ze in de laatste maanden van haar leven besloten. Mij vertrouwde

ze er wel mee: de gevoelige informatie in de kist zou in het perspectief van de tweede generatie minder gevoelig zijn.

De aanblik van de oude, lelijke kist, een paar op elkaar getimmerde plankjes met veel stof ertussen en een groot hangslot eraan, beloofde niet veel goeds. Toch was de inhoud interessanter dan ik vermoedde. Familiefoto's, loonstrookjes en brieven die mijn grootouders elkaar schreven, en notitieboekjes vol vrijwel onleesbare dagboek aantekeningen. Er zijn ook fotoboeken, van beide kanten van de familie. Een ervan begint met een foto van elf jonge mensen van uiteenlopende leeftijden. 'Het elftal' staat erbij geschreven. Een ander, klein fotoalbum is bedrukt met een adelaar en de tekst 'Erinnerungen an meine Dienstzeit'. Al die documenten leveren veel informatie op over het wie, wat en waar van het verhaal, vertel ik aan de feestelijke kerstdis. Maar niets over het waarom.

Waarom ging de jonge Amsterdamse naar Duitsland? Wie ging er nu op bezoek in het land van de bezetter? Oma had me altijd verteld dat ze ging logeren bij Toni, een Duitse collega en vriendin. Maar in 1942, in Hamburg? 'Ze hoefde niet weg uit Nieuwendam,' durft een van mijn tantes de eerste stap te zetten. 'Het was er goed. Iedereen was dol op haar.'

'Er moet iets zijn geweest wat haar daar wegjoeg,' zegt Adrie. 'Dat kan niet anders. Het was een vlucht.' De tantes denken na over vlucht motieven. 'De gespannen relatie met haar vader?' opper ik, denkend aan de gesprekken die ik met oma voerde. 'Maar als je niet wilt dat je ouders zich met je bemoeien, hoef je toch niet naar een ander land te gaan?' zegt iemand.

Wat wist Titia over politiek? Ze kende alleen de kerk. Thuis werd weinig over internationale politiek gesproken, laat staan over Adolf Hitler. Het kwam niet in Titia op er iets van te vinden. Bovendien, toen de Duitse nationaal-socialisten de democratie afschaften, was Titia nog te jong om te beseffen wat dat inhield. En tegen de tijd dat ze iets van de wereld begon te begrijpen, zat ze onder de plak bij de nonnen. Later was ze vaker niet dan wel thuis wanneer aan de eettafel de krant van de dag werd besproken. Bovendien deed ze in die periode alles om haar ouders op stang te jagen.

De pesterijen tegen de Joden raakten slechts de randen van haar wereld. Ze moet de 'Voor Joden verboden'-bordjes hebben gezien op de deuren van cafés en winkels. En na het uitbreken van de oorlog liepen er veel Duitse militairen rond in de hoofdstad – sommige jongens misbruikten hun macht als bezetter, maar ze waren heus niet allemaal monsters.

Scenario's fladderen over tafel, maar geen enkel verhaal is geloofwaardig genoeg. 'Kon het niet gewoon haar karakter zijn?' suggereer ik. 'Opvliegend? Dramatisch?' Als ze alleen naar Duitsland wilde uit verlangen naar vrijheid, was dat kinderachtig en futiel. Elders in Europa, óók in Nederland en Duitsland, moesten mensen hun vrijheid inleveren, bevechten, en vaak met hun leven bekopen. Ik denk aan oma en voel plaatsvervangende schaamte.

Aan tafel wordt gezucht. Drama is niet aan mijn familie besteed. Cynisme strijkt de grote emoties glad. Tante Kitty zoekt op tafel naar een fles met nog een bodempje wijn erin. Ze vindt er een en giet hem leeg in haar glas. Gretig, alsof ze de hele avond nog niets gedronken heeft, neemt ze de laatste slok. Ze is de nieuwe *mater familias*. De rol is

haar op het lijf geschreven en eigenlijk stond ze altijd al aan het hoofd van de familie. 'Het moet mama's karakter zijn geweest. Want ze was dol op haar vader. Ze was zijn oogappel.' Ze trekt haar wenkbrauwen op: 'Totdat hij haar niet wilde loslaten, en zij erachter kwam dat ze als meisje minder belangrijk was dan haar broers.' In het verleden heeft Kitty bij menige familiecrisis bemiddeld, maar het besluit van haar moeder om naar Duitsland te vertrekken heeft ze nooit begrepen.

Hoe vrijgevochten moet je zijn om het veilige Nieuwendam, aan de overkant van het Amsterdamse IJ, te verlaten voor een avontuur in het Duitsland van 1942? 'Aan intelligentie ontbrak het haar niet. Maar ze kon morele dilemma's goed in haar voordeel uitleggen. Daar was ze tegenstrijdig in: aan de ene kant was ze koppig, en aan de andere kant wilde ze bepaalde dingen niet weten.' Tante Kitty pakt haar lege glas weer op. 'Daarmee viel ze in Duitsland niet uit de toon.'

Het is moeilijk voor te stellen dat iemand zulke beslissingen nam zonder daar morele bezwaren bij te hebben. Dat mijn oma in 1942 naar Duitsland was gereisd vond ik stoer en avontuurlijk. Naïef, noemde ze het zelf. Toen ze meer vertelde, klonk het inderdaad behoorlijk ongeloofwaardig. Hoe kun je je zo verbinden aan de vijand? Hoe bouw je als doodnormale Nederlandse in het Duitsland van 1942-1946 een leven op? Hoe neger je de politiek, die toch in de haarvaten van het dagelijks leven moest zijn gekropen? En hoe durf je je eigen familie, aan de andere kant van de grens, daarna weer onder ogen te komen?

Steeds minder geloof ik dat oma's beslissing om naar Duitsland te vertrekken voortkwam uit een enkele naïeve opwelling. Na die ene, eerste beslissing volgden er meer momenten waarop ze moest kiezen. Momenten die haar telkens dieper Duitsland in trokken, tot ze niet meer terug kon. Haar keuzes gaven de aanzet voor een langdurige verbondenheid met Duitsland, een verbondenheid die mijn opa op zijn beurt tegen wil en dank aanging met Nederland.

Ze heeft me flarden van verhalen over haar leven in Duitsland verteld, maar dwaalde steeds weer af. Om de bizarre wendingen die hun leven nam te begrijpen moest ik het verhaal zelf reconstrueren. Oma heeft geleefd tussen de goeden én de slechten. Maar goed en slecht, zwart en wit zijn te basale begrippen om haar te begrijpen. Het verhaal van mijn grootouders is een bijzonder verhaal, dat tegelijkertijd staat voor alle duizenden, miljoenen uitzonderlijke, op zichzelf staande verhalen over de Tweede Wereldoorlog. Wanneer je inzoomt op de ambities, dromen en verlangens, is er geen goed, fout of grijs meer. Dan zijn er hooguit een heleboel beslissingen die juist leken op het moment dat ze genomen werden.

Nieuwendam

Wie in Amsterdam wilde wonen zonder de drukte en viezigheid van de grote stad, kon in het begin van de twintigste eeuw in Nieuwendam aangenaam wonen. Het dorp lag pal naast het IJ, aan de rand van de dunbevolkte, kalme polders van Waterland. Aan de overkant lag Amsterdam, maar Nieuwendam, met zijn scheepsbouw en nijverheid, was allesbehalve een achtergebleven gebied. Het dorp was al eeuwen een thuis voor ondernemers, al was er sinds de eeuwwisseling veel veranderd. Steeds meer bedrijven waren met stoom gaan werken. Eerst was er de ondernemersfamilie Cleijndert, en na hun graanpakhuizen en molens volgden Werf Het Jacht, worstfabriek Kwantes en essencefabriek Buter.

Het visitekaartje van het dorp was de markante dijk. Die was er al eeuwen, als een solide markeerpunt tussen de stad en het achterland. In de zeventiende en achttiende eeuw hadden v.o.c.-kapiteins hier hun huizen laten bouwen. Ze staken al hun spaargeld in de sierlijke bewerking van de gevels, het glas-in-lood en speelse erkers en torentjes.

Ieder decennium was het water tussen Nieuwendam en de stad smaller geworden. De pont, de enige verbinding met Amsterdam, trok bij elke overtocht de ruimte tussen stad en land verder dicht. In 1913 werd Nieuwendam op

het Amsterdamse leidingnet aangesloten, en drie jaar later werd het lot van het dorp op dramatische wijze bezegeld. In een storm tijdens de nacht van 14 januari begaven de zeedijken het bij Uitdam en Katwoude. Heel Waterland stroomde vol en de bevolking sloeg halsoverkop op de vlucht.

Zonder veel franje werd de zelfstandigheid van Nieuwendam opgeheven. Vlak daarvoor bedacht het dorpsbestuur dat het de geschiedschrijving verschuldigd was die laatste zitting vast te leggen. Burgemeester Jas stond toe dat een fotograaf zich tegenover de vergadertafel posteerde toen de overdrachtsdocumenten waren getekend. De inkt was amper droog op het moment dat de zes mannen en een vrouw opkeken en de fotograaf afdruckte.

Al had het dorp de stad in de economische wedloop uitgedaagd, toch bleef rancune over de annexatie achterwege. Amsterdam regeerde nu over het dorp, maar Nieuwendam trok aan het langste eind. Aan de noordkant van het IJ breidde de industrie zich uit. Er waren meer arbeiderswoningen nodig en die werden volgens de modernste inzichten gebouwd op ruime percelen, zodat er plaats was voor zowel een voor- als een achtertuin. Ieder huis kreeg bovendien een eigen badkamer.

Het tuindorpmodel was zeer in trek, en de beroemde architect Berend Boeyinga gaf zijn ontwerp een eigen, Amsterdamse signatuur mee. Zijn pronkstuk was het achthoekige Purmerplein, waar de winkelpanden voorzien waren van luifels.

Dat er vlak achter de statige Nieuwendammerdijk een arbeiderswijk uit de drassige grond verrees, deed menigeen de wenkbrauwen optrekken. De notaris, de dokter, de pas-

toor en de rijkste ondernemers vreesden dat hun Nieuwendammerdijk door het volk zou worden overspoeld. Maar het zwaartepunt van het dorp kwam juist in het achterland te liggen, bij de ambachtelijke industrie die verder werd gemoderniseerd. Het gaf de notabelen aan de dijk de rust die hun monumentale huizen verdienden.

Toch moesten ze na verloop van tijd een afgezant van de nieuwe tijd in hun midden toelaten. Adriaan Molenaar werd het eerste schoolhoofd op de dijk. De gemeente had hem met zijn gezin het oude stadhuis van Nieuwendam toegewezen.

Adriaan had bescheidener jaren gekend. In het Brabantse arbeidersgezin waarin hij opgroeide was hij van de vijf broers de rustigste. Het beroep van schoolmeester was hem op het lijf geschreven: hij was serieus en leergierig, maar ook meelevend. Hij wist dat er mensen waren die het minder getroffen hadden en hij hielp ze waar hij kon.

Tijdens zijn opleiding ontmoette hij Catharina Bleeker. Adriaan viel meteen voor haar olijfkleurige huid en donkere ogen; ze was een adembenemende verschijning. Als onderwijzer trad je in overheidsdienst, het ministerie bepaalde waar je ging werken. Zo was Adriaan in Egmond aan den Hoef terechtgekomen. De drie jaar oudere Catharina gaf les aan een school in Egmond-Binnen. Dagelijks schreven ze elkaar lange brieven.

Catharina's vader was een scheepsbouwer die, toen er in zijn Friese thuishaven steeds minder werk was, zijn heil had gezocht in de hoofdstad. In Amsterdam had de scheepsbouw nog toekomst, zeker sinds het Noordzeekanaal en het Merwedekanaal in gebruik waren genomen.

Bovendien lagen de salarissen er hoger. Anske Bleeker laadde zijn vrouw, zijn dochters en wat kleine bagage in een van de laatste trekschuiten die nog dienstdeden, en vertrok naar het westen. Hij ging er werken bij de grote, welvarende rederij Goedkoop, maar het leven werd er niet beter op. Hoewel ze bescheiden woonden, in de Indische buurt, waren de kosten voor het levensonderhoud hoog. Drie van zijn kinderen stierven aan honger en ziektes. Tijdens de extreem koude winters van de vroege twintigste eeuw zat Anske dagenlang thuis: het vroom te hard om te werken. Wanneer 's avonds het pannetje met die paar miezerige, halfgare aardappelen op tafel stond, droeg hij zijn kinderen op om hun handen te vouwen en te bidden om dooi.

Het was tijdens een van die winters dat hij met een paar nonchalante bewegingen de toekomst van zijn gezin veranderde. Spelend met wat kachelhoutjes bedacht hij een manier om de houten vloer van een schip aan het metalen geraamte te bevestigen. Het was een simpel idee met grote gevolgen. De gebroeders Goedkoop namen zijn idee over en boden hem een klein bedrag ter compensatie. Voor de ondernemers was het misschien niet meer dan een gebaar, maar voor Anske was het bedrag groot genoeg om zijn oudste dochter naar school te sturen. Met beide handen had Catharina die kans aangegrepen.

Op een zonnige maar koude dag in 1918 trouwden Catharina en Adriaan. Hij kreeg een aanstelling in Hilversum en zij werd zwanger. In hun eerste huis, een twee-onder-een-kap, werd hun oudste dochter geboren, en anderhalf jaar later hun oudste zoon. Dochter Titia werd – tot grote verontwaardiging van Adriaans moeder – vernoemd naar

haar oma van moederskant, haar broer Lambertus naar de opa van vaderskant. Het gezin breidde zich gestaag uit.

Catharina gaf de baby de borst, leerde Titia en Bert lopen en praten en naaide kleertjes. Als de kinderen een dutje deden en de boodschappen gedaan waren, sloeg ze *De Tijd* open. Het was al weer jaren geleden dat de staatscommissie een advies had uitgebracht over de financiering van het onderwijs. Er was een nieuwe onderwijswet in de maak, las Catharina. Ze wist dat er het een en ander stond te veranderen. Als Adriaan 's avonds thuiskwam, hoorde ze hem uit over zijn klas en na het eten bespraken ze zijn lessen. Er kwamen nieuwe lesmethoden, en er werden discussies gevoerd over het rooms-katholieke onderwijs. Als ze 's avonds naar bed ging, gaf Adriaan haar een zoen en bedankte hij haar voor haar adviezen. Maar hoe ze haar man ook souffleerde als ze de aardappels opschepte of de kinderen naar bed bracht: zolang ze niet zelf voor de klas stond, bleef ze zich een buitenstaander voelen.

In 1920 werd de nieuwe onderwijswet aangenomen. Uitgerekend de vroomste rooms-katholieke politici zetten de schoolpoorten voor Catharina wagenwijd open. De nieuwe wet schreef namelijk voor dat de overheid voortaan ook betaalde voor katholiek onderwijs. Plotseling werden de parochies wakker: hun scholen waren niet langer een exclusiviteit, waar kinderen alleen heen konden dankzij steun van de katholieke elite. De scholen schoten vanaf dat jaar als paddenstoelen uit de grond en overal waren katholieke onderwijzers nodig. Zo was Catharina minder dan drie weken na de geboorte van dochter Joke weer aan het werk. Tot haar grote vreugde werd ze later, bij een reorganisatie van

Hilversumse scholen, zelfs aangesteld als tijdelijk schoolhoofd. Een volgende zwangerschap – ze was vijf maanden onderweg op de dag dat ze aan haar nieuwe baan begon – kon haar niet tegenhouden.

Het was ook dankzij die nieuwe onderwijswet dat Adriaan Molenaar definitief in de hoogste maatschappelijke regio's terecht kwam. Want in Nieuwendam, nu een stadsdeel van Amsterdam, weigerden de katholieke inwoners hun kinderen nog langer naar de openbare school te sturen. Ze eisten een eigen school, en drie jaar nadat de wet was aangenomen kregen ze die. De Augustinusschool was de eerste rooms-katholieke school die na de schoolstrijd in Amsterdam werd gebouwd. Het was een simpel schooltje, op een steenworp afstand van de dijk, naast de Sint-Augustinuskerk.

Zo'n honderd meter ten westen van de kerk stond het voormalige stadhuis van Nieuwendam. Eeuwenlang had het dienstgedaan als boegbeeld van de onafhankelijke gemeente, nu woonde het hoofd van de katholieke school er. De paaltjes voor het huis stamden nog van vóór de annexatietijd en om de waardige afstand tussen straat en staat te behouden waren ze met kettingen aan elkaar geklonken. Tegen de buitenmuren waren planken getimmerd die beschermden tegen de zuidwestenwind die vanaf het IJ de dijk op woei en langs de gevel schuurde. Het huis van de Molenaars was lager dan de buurhuizen, en het leek ook kleiner. Maar schijn bedroog, want dit dijkhuisje was een paleis met kamers als balzalen. Er was een breed trappenhuis, glas-in-loodramen, schouwen van marmer en drie meter hoge plafonds met lambrisering.

Het bescheiden huisraad van Adriaan en Catharina verdronk in de grote kamers. Maar wanneer Adriaan de deur achter zich dichttrok, over de dijk wandelde en tegen zijn hoed tikte als hij de pastoor tegenkwam, was het alsof het altijd zo had moeten zijn.

Zodra het kon namen ze een meisje in huis om te helpen in het huishouden. Zelf waren ze weinig thuis. Catharina gaf niet alleen les, maar was ook prominent lid van de Katholieke Vrouwenbond waar ze lezingen bijwoonde, inzamelingsacties organiseerde en een tijdje de vergaderingen van het Amsterdamse bestuur voorzat. Het aantal kinderen was inmiddels gegroeid tot elf. Om ze allemaal te kleden, naar school en naar muzieklés te sturen gaf Adriaan naast zijn baan als schoolhoofd Nederlandse les aan de Grafische School in de stad. Drie keer in de week stak hij met het Nieuwendammer bootje het IJ over en doorkruiste hij Amsterdam op zijn brommer. De schaarse uurtjes die hij over had, stak hij net als Catharina in bestuursfuncties. Hij praatte mee over het beleid van de reclasseringsdienst, de spaarbank en de voetbalclub, en deed op lokale schaal aan politiek, in de Rooms-Katholieke Staatspartij. De andere dijkbewoners knikten goedkeurend en ook een beetje opgelucht.

Eigenlijk had de parochie niet anders verwacht dan dat de hoofdmeester als voorbeeld zou dienen. Toch begrepen zijn eigen kinderen niet waarom hun klasgenootjes hen zo aandachtig bekeken als ze op zondag naar hun vaste plek liepen, vooraan in de kerk. De meisjes hadden grote, smetteloos witte strikken in het haar, de jongens hadden hun gezicht schoongewassen en droegen hun zondagse broe-

ken. Catharina maande ze rechtop te zitten in de houten bankjes, terwijl de blikken van de andere kerkgangers in hun rug priemden.

* * *

Titia was de oudste van het elftal Molenaar. Ze moest het goede voorbeeld geven: altijd en overal waren schone kleren en onberispelijk gedrag vereist. Haar broertjes en zusjes hadden allemaal aan haar hand leren lopen en ze had trouw hun luiers verschoond. Zelfs nu ze bijna het huis uit ging, werd iedereen nog gesommeerd op haar te letten. Eigenlijk was ze helemaal niet zo'n meisje dat ouders graag als voorbeeld stellen aan hun kinderen: ze was koppig, driftig, sloeg met de deuren en stampvoette op de trap als ze haar zin niet kreeg. En dat gebeurde vaak.

Haar opvliegende karakter had ze van haar moeder, maar zo mooi als Catharina ooit was geweest was Titia niet. Ook qua uiterlijk was ze een klassiek eerste kind, een probeersel van Onze Lieve Heer. Op haar ietwat grote neus droeg ze een brillette. Haar vlasblonde haren glansden niet, de lokken weigerden te krullen en hingen net te losjes over haar schouders om voor een kapsel te kunnen doorgaan. Haar hele uiterlijk straalde middelmatigheid uit. Niet dat ze niet boven de massa wilde uitstijgen, maar wat uiterlijk vertoon betreft was dat een onmogelijke opgave: haar ouders waren niet gediend van ijdele zaken als nagellak of haarverf.

Omdat ze qua karakter zo op haar moeder leek, had ze juist met haar de meeste ruzies. Haar vader probeerde die vaak te sussen, maar hij was weinig thuis. Ooit wilde Titia

net zo bedeesd en evenwichtig in haar oordeel worden als haar vader was. Ze zag hoe de parochianen hem bewonderden en vertrouwden op zijn oordeel. Hij was onmisbaar voor de mensen om hem heen. Maar Titia had andere talenten. Ze kon verhalen vertellen waar haar broers en zussen geen genoeg van kregen. Ze praatte met iedereen: met mensen die ze in de tram of op de pont tegenkwam, met politieagenten en winkelbediendes, met medeparochianen en socialisten. Vaak was het niet meer dan een kletspraatje, maar ze nam de gelezen, verzonnen of waar gebeurde verhalen goed in zich op, om ze later thuis smakelijk op te dissen. Over politieke of financiële zaken had ze het nooit, maar ze wist feilloos te vertellen wie de laatste pont over het IJ had gemist, welke buurvrouwen ruzie hadden of hoe de inhoud van de vuilnisemmer van de notaris op straat was beland.

Hoe meer verhalen ze vertelde, hoe meer Titia ging stralen. Nu was ze geen lelijk eendje meer, maar een leuk meisje met een publiek dat aan haar lippen hing. Met zulke talenten kon ze strafpleiter worden, of schrijfster of directrice. Ze had haar zinnen echter gezet op een studie medicijnen. Ze wilde weg van de kerk en het dijkhuis. Weg van de dijk, de straten erachter, de mensen die ze bijna allemaal kende – al was het maar van gezicht –, de heilige mis op zondag en de boodschappen op het Purmerplein. Net als haar moeder tien jaar eerder wilde ze méér.

Ze kon zich steeds moeilijker concentreren op haar schoolwerk, en de preken van de pastoor gingen aan haar voorbij. In gedachten zat ze niet in de kerk- maar in de collegebanken. Die fantasieën gaven haar zoveel plezier dat ze

het bijna jammer vond om haar plan uiteindelijk aan haar vader te moeten presenteren, en het te moeten blootstellen aan de harde realiteit. Het was kort na haar vijftiende verjaardag dat ze op de deur van Adriaans studeerkamer klopte en hem vertelde wat ze van plan was.

Titia stond naast het bureau, Adriaan was gaan staan en had haar hand gepakt. Na Titia kwamen nog tien kinderen. Geld om iedereen te laten studeren was er niet, vertelde hij. Alles wat binnenkwam, ging op aan het kleden en voeden van de kinderen, en aan de gastvrijheid die hij als schoolhoofd aan zijn parochianen verschuldigd was. Haar vader boog zich een beetje voorover. Hij spaarde voor de studie van de jongens, zei hij zachtjes. Titia kon naar de kweekschool, onderwijzeres was tenslotte een eervol beroep. 'Kijk om je heen,' zei hij op de kalme toon waarmee hij als ervaren hoofdmeester kinderen dwong om naar hem te luisteren. Haar moeder en hijzelf hadden het in het onderwijs ver geschopt.

De kweekschool, dacht ze. Hij zag in haar een onderwijzeres, niet meer. Tranen sprongen haar in de ogen. Ze trok haar hand terug uit de zijne en schreeuwde – nu eens niet tegen haar moeder, maar tegen haar vader. Was haar niet altijd ingewreven dat ze de oudste dochter van het schoolhoofd was? Waar was die uitzonderingspositie goed voor geweest?

Ze wist dat haar tirade geen effect zou hebben. De deur sloeg dicht met een harde klap. Het volgende moment zat ze boven op de rand van het bed dat ze met haar zusje Han deelde. Ze veegde haar rode wangen droog met de achterkant van haar hand. Er was verder niemand in de kamer. Ze

was bijna nooit alleen, niet alleen vanwege al die broers en zussen, maar ook omdat ze van alleen zijn somber werd. Zittend op haar bed begreep ze ineens dat vader het financieel minder goed voor elkaar had dan hij altijd deed voorkomen. Natuurlijk, hij had haar nooit iets beloofd. Toch voelde dit als verraad.

Zo verhuisde Titia sneller dan ze had gewild naar de stad. Haar ouders stuurden haar naar het internaat van de zusters van de Voorzienigheid aan de Lauriergracht. Dagelijks knielde ze voor de gekruisigde Jezus. De weeïge geur van wierook en hosties bedwelmde haar en ze voelde alle strijdvastheid wegzakken.

Ze verafschuwde de eenzaamheid. In het internaat werd ze teruggeworpen op haar eigen gedachten. Ze had er geen controle meer over. De enige verlossing was wat ze altijd had gedaan als ze geen uitweg meer zag: ze vroeg Onze Lieve Heer om haar terug te leiden.

De verlovingsaankondiging van prinses Juliana met Bernhard von Lippe-Biesterfeld was misschien wel de aanleiding voor Titia's nieuwe plannen. Op pleinen en in straten in heel Nederland werden Oranjefeesten gevierd. Er werd gedanst, gezwaard, gespeeld en gesnoept. De toekomstige prins Bernhard was alleen al door zijn buitenlandse afkomst een spannende figuur die glans gaf aan de grijze winter van 1937. Titia was zeventien jaar, op en top bakvis, en ze deed wat de meeste Nederlandse meisjes dat jaar deden: ze droomde over het leven van prinses Juliana. De auto waarmee haar verloofde zijn opwachting maakte bij Paleis Soestdijk, het sprookjeshuwelijk, de lange huwelijksreis in de sneeuw...